

**el-Meydânî'nin Mecmau'l-Emsâl Adlı Eserinde
HZ. PEYGAMBER'E AİT VECİZELER VE EDEBÎ ÖZELLİKLERİ
(II)**

Ramazan KAZAN*

Öz

Hz. Peygamberin hadislerinden bir kısmı veya bir bölümü az lafızla çok mana ifade ettikleri için meşhur olmuş ve vecize özelliğini kazanmıştır. el-Meydânî (518/1124)'nin vecize ve atasözlerini ihtiva eden ve alanın en meşhur kitabı olan, *Mecmau'l-Emsâl* adlı eserinde bu hadislerden bir kısmına yer verilmiştir. Vecizelerin anlamlarını doğru kavrayabilmek için ihtiva ettikleri edebî özelliklerin bilinmesi çok önemlidir. Daha önce el-Meydânî'nin Hz. Peygamber'e ait olduğunu ifade ettiği elli sekiz vecizeden yirmi dokuzu I. Makalede, geri kalan yirmi dokuzu da bu makalede edebî özellikleriyle ele alınıp incelenmiştir. Bu yapılırken, önce vecizenin hadis kaynaklarından yerleri gösterilmiş, müteakiben vecizelerin metinleri ve anlamları, varsa farklı lafız ve rivâyetleri, dayandığı kaynakları, garip kelimelerinin izahı ve edebî özellikleri gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vecize, Atasözü, Hadis, Hz. Peygamber, Edebî Özellik, el-Meydânî, Mecmau'l-Emsâl.

**The Apothegms of the Prophet Muhammad in al-Maidani's Work
Named Majma' al-Amthal and Their Literary Features**

Abstract

Some of the Prophet Muhammad's hadiths became known for their being of having various meanings with less words and they thus gained the status of terse in Islamic literature. One of the well-known book having such terses and proverbs is that of *Majma' al-Amthal* written by al-Maydanî (518/1124). It is therefore very important to know the literary features of these terses to grasp their true meanings. Previously a number of 29 terses out of 59 that are considered by

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı.

al-Maidani to be belonging to the Prophet were examined in the first paper; in this paper another 29 terses have also been examined. In doing so, firstly the origins of these terses from the hadith sources have been indicated. After that, the texts and meanings of these terses, their different wording and narrations, their original sources, the explanations of the strange words and their literary features have been shown in some detail.

Keywords: Terse, Apothegem, Proverb, Hadith, The Prophet Muhammad, Literary Feature, Al-Maydanî, Majma' al-Amthâl.

Giriş

Hz. Peygamber'e ait vecizeler hakkında el-Cahiz (255/869)'den itibaren bir takım müellifler ya bilgi takdim etmişler veya vecize haline gelmiş hadisleri nakletmişlerdir. Bu müelliflerin en önemlilerinden birisi İbn Dureyd (321/933) olup, *el-Muctena* adlı eserinde Hz. Peygamber'in vecizelerine yer vermiştir. *el-Muctenâ*'daki vecizeler edebi özellikleriyle beraber kitap olarak daha önce tarafımızdan yayımlanmıştır. Alanın önemli isimlerinden olan el-Meydânî'nin *Mecmau'l-Emsâl* adlı kitabının otuzuncu babında Hz. Peygamber'e tahsis ettiği 58 vecizeden, 29 tanesi I. makalede incelenmiştir.¹ Bu çalışmada geriye kalan 29 vecizenin aynı metot üzere edebi üslûpları tahlil edilecektir. İlk makalede takip edilen metot, vecizelerin metinleri ve anlamları, varsa farklı lafız ve rivâyetleri, dayandığı kaynakları, garip kelimelerinin izahı, bazı rivâyetlerin sıhhati, varsa Türk atasözlerindeki karşılıkları, etkisi ve edebî özellikleri şeklinde idi.

Daha önce “*İbn Dureyd'in el-Muctenâ Adlı Eserindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*”² isimli kitabımızda incelenen ve el-Meydânî'nin tekrarladığı vecizelerin sadece metin ve tercümesine yer verilecektir. Tekrardan kaçınmak için dipnotlarda adı geçen çalışmanın ilgili sayfasına atıfta bulunulacaktır.

2- el-Meydânî'nin *Mecmau'l-Emsâl* Adlı Eserinin Otuzuncu Babında Yer Alan Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri

(مَنْ يَشْتَتِهِ كَرَامَةٌ الْآخِرَةِ يَدَعُ زِينَةَ الدُّنْيَا.)-30
“*Kim ahiretin kerametini/hoşnutluğunu arzularsa, dünyanın ziynetini/süsünü terk eder.*”⁴ Ya da

¹ Makale için Bkz. Kazan, Ramazan, “el-Meydânî'nin *Mecmau'l-Emsâl* Adlı Eserinde Hz. Peygamber'e Ait Vecizeler ve Edebî Özellikleri (I)”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 36, Isparta, 2016/1, s. 49-73.

² Kazan, Ramazan, *İbn Dureyd'in el-Muctenâ Adlı Eserindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011.

³ el-Meydânî, Ahmed b. İbrahim en-Nisâbüri, *Mecmau'l-Emsâl*, (tah. Naim Hasen Zarzûr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 535-537.

⁴ İbn Mubârek, *ez-Zuhd*, (tah. Habiburrahman el-Azâmî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, I, 107; Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405; VIII, 186; el-Kudâî, Ebû Abdillâh, *Musnedu's-Şihâb*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986 I, 251.

şöyle de tercüme edilebilir: Ahretin güzelliklerini isteyen, dünyanın süsünü terk eder.

Edebî üslûp olarak vecizede, “ibârede iki veya daha fazla kelimeyi zikrettikten sonra aynı tertip üzere zıtlarını getirme” olan “mukâbele” sanatı⁵ vardır. Hadiste mukâbele üslûbu, ilk kısımda zikredilen “(يُسْتَه) /arzuluyor ve (الآخرة) /ahiret” kelimelerinin, ikinci kısımda zıtları olan (يَدَعُ) /terk eder ve (الدنيا) /dünya kelimeleri getirilmek suretiyle meydana gelmiştir.

Ayrıca hâl, yani “ahiretin hoşnutluğu” söylenerek, mahal olan “cennet” kastedilmek suretiyle “mecaz-ı mursal” üslubu da söz konusudur. Yine hal olan “dünyanın süsü ve ziyneti” söylenip, mahal olan “oyun ve eğlence yerleri” kastedildiği için “mecaz-ı mursal” sanatı vardır.

31-
مَنْ أَصْبَحَ مُعَافَى فِي بَدَنِهِ، أَمِنَّا فِي سِرِّهِ، عِنْدَهُ قُوْتُ يَوْمِهِ، فَكَأَنَّمَا حَبِزَتْ
لَهُ الدُّنْيَا بِحَدَافِيرِهَا.

“Kimin bedeni sağlıklı, gönlü hoş/huzurlu, günlük azığı da yanındaysa, sanki bütün dünyaya sahip olmuş gibidir.”⁶

Vecizenin sonundaki (بِحَدَافِيرِهَا) terkibi diğer kaynaklarda mevcut değildir. (حَبِزَتْ) fiili, (سِرِّ) lafzı, “kalp, gönül, nefis” gibi anlamlara⁷ gelmektedir. (حَبِزَتْ) fiili, (حَازَ) mazi fiilinin meçhulü olup, malumu “toplamak, katmak, sahip olmak, elde etmek” gibi manalara⁸ gelir. (حَدَافِيرِ) lafzı, (حَدَفُورِ) isminin çoğulu olup “yan, taraf, toplama” anlamına gelirken vecizedeki terkip şekliyle yani (بِحَدَافِيرِهَا) tamlaması “tamamen, bütün yönleriyle, her şeyiyle, hepsini” gibi manalara⁹ gelir.

⁵ el-Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *Kitâbu's-Sinâateyn el-Kitâbe ve's-Şiir*, (tah. Mufit Kamîha), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 371; İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Kayrâvânî, *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihî*, Dâru't-Talâî', Kahire, 2006, I, 590; es-Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, (tah. Abdulhamid Hendâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, s. 533; es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1306, II, 98; el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedii'*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs., s. 367; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyât Lügatı*, Enderun, İstanbul, 1973, s. 102.

⁶ Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred*, (tah. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Kahire, 1379, s. 112; İbn Hibbân, b. Ahmed, *Sahihu İbn Hibbân*, (tah. Şuayb Arnaut), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, II, 446; el-Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, I, 319.

⁷ er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, Dâru'l-Fikr, Ammân, 2007, s. 141; el-Firûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, s. 90.

⁸ er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 81; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 458.

⁹ İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, I, 41, 42; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 337.

Hadis, meâni ilmi açısından ibtidâi haber cümlesi yapısındadır. Vecizede sağlıklı, huzurlu, günlük yiyeceği olan kişi bütün dünyaya sahip olan kimseye benzetilmiştir. Teşbih edatı (كَأَنَّ) zikredildiği için mursal teşbih, benzetme yönü zikredilmediği için de “mucmel teşbih” söz konusu olmuştur. Yine vecizede mahal yani “dünya” zikredilmiş ama içinde bulunan kıymetli şeyler kastedilmek suretiyle mahalliyet ilişkisinden dolayı “mecâz-ı mursal” üslûbu vardır. Ayrıca fasılaların son harflerinin aynı olması nedeniyle (بَدَيْه), (سِرِّيَه) ve (يَوْمَه) kelimeleri arasında secî‘ sanatı vardır.

32- (رَجِمَ اللَّهُ عَبْدًا قَالَ خَيْرًا فَغَنِمَ أَوْ سَكَتَ فَسَلِمَ.) “Allah, hayır söyleyip kazananı veya susup da (kötülüklerden) uzak kalana merhamet etsin.”¹⁰

33- (جُبِلَتِ النَّفُوسُ عَلَى حُبِّ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا، وَبُغِضَ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهَا.)
“Nefisler, kendisine iyilik edenı sevmeye ve ona kötülük edenden nefret etme tabiatında/huyunda yaratılmıştır.”

Hadiste bulunan (النَّفُوسُ) lafzını, el-Meydânî'nin dışındaki kaynaklar (الْقُلُوبُ)/kalpler olarak rivâyet etmişlerdir.¹¹

Metinde geçen (جَبَلٌ)lafzı, (جَبَلٌ)mazi fiilinin meçhulü olup “yaratıldı”¹² anlamındadır.

Vecize, meâni ilmi açısından ibtidâi haber cümlesi yapısındadır. Ayrıca müşebbeh bih'in hazfedildiği istiâre çeşidi olan “istiâre-i mekniyye” söz konusudur. Zira nefisler “insan”a benzetilmiş ancak müşebbeh bih olan “insan” hazfedilmiştir. Yine vecizede mukâbele sanatı da vardır. Zira iki veya daha fazla kelime zikrettikten sonra zıtları getirilmiştir. Önce “(حُبِّ)-(أَحْسَنَ)” sevme-iyilik etti” sonra da bunların zıtları olan “(بُغِضَ)-(أَسَاءَ)” nefret-kötülük etti” lafızları getirilmiştir. Ayrıca fasılaların sonunda bulunan iki (إِلَيْهَا) lafızının “son harfleri, vezin ve harf sayısı bakımından aynı olması nedeniyle “Murassa‘seci”¹³ sanatı da vardır.

¹⁰ Bu vecize için bkz. Kazan, Ramazan, *İbn Dureyd'in el-Muctenâ Adlı Eserindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, s.141-143.

¹¹ Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, IV, 121; el-Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, I, 350; Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410, I, 381; VI, 481; el-Munâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr*, el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, Mısır, 1356, III, 344; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1405, I, 395. Bu vecizenin, anlamı doğru olabilir. Ancak alanın uzmanı Aclûnî ve el-Mizzî vecizenin bazı râvileri hakkında olumsuz görüşlerin olduğunu haber vermektedirler. Onun için bu vecizeye hadis olarak ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 395; el-Mizzî, Ebu'l-Haccâc, *Tezhibu'l-Kemal*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1980, XIX, 230.

¹² er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 50; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 97; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 877.

¹³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 542; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'âni*, s. 330

34- (دَعَّ مَا يَرِيْبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيْبُكَ.) “Sana şüpheli geleni bırak, şüpheli gelmeyene yönel.”¹⁴

(رَيْبٌ وَرَيْبَةٌ) kelimesi (رَابٌ) fiilinin muzarisi olup, mastarı olan (رَيْبٌ وَرَيْبَةٌ) kelimeleri, “zan, şek, şüphe, töhmet” gibi anlamlara gelir. Fiilin (أَفْعَالٌ) babındaki anlamı da sülasi sıygasıyla aynıdır.¹⁵ Bundan dolayı vecizedeki (يَرِيْبُ) lafzının ilk harfi olan (ي), fethalı da dammeli de okunmuştur.

Hadis, edebî üslûp açısından talebî inşâî cümle yapısındadır. Zira “(دَعَّ)/bırak” emir lafzıyla başlamıştır.¹⁶ Aynı şekilde vecizede her hangi bir hazf bulunmadığından dolayı “icâz-ı kısar” da mevcuttur. (يَرِيْبُكَ) ve (لَا يَرِيْبُكَ) arasında aynı kelimenin olumlu ve olumsuz hali olan selbî tıbâk¹⁷ söz konusudur.

35- (الْتَمِسُوا الرِّزْقَ فِي خَبَايَا الْأَرْضِ.) “Rızkı yerin gizliliklerinde arayın”¹⁸ veya “Rızkı yeryüzünün derinliklerinde arayınız” şeklinde de tercüme edilebilir.

Vecizenin başındaki (الْتَمِسُوا) yerine, “(أَطْلُبُوا)/talep edin” şeklinde rivâyetler de vardır.¹⁹ Yine (خَبَايَا) lafzı, “gizlemek, saklamak” anlamına gelen (خَبِيئَةٌ)’nin cemisidir. (خَبِيئَةٌ) kelimesi ile burada “ekin” kastedilmiştir. Zira tohum toprağa atılınca orada gizlenir.²⁰

Vecize emir lafzı olan “(الْتَمِسُوا)/arayınız” ile başladığı için inşâî cümle yapısındadır. Hadiste “mecâz-ı mursal” de vardır. Zira yeryüzünün içinde gizlediği şeyi çıkarmak için yapılan çalışma, rızkın ortaya çıkmasına sebep olur. Dolayısıyla alaka, sebebiyettir. Ayrıca vecizenin tamamı, “gayret etme ve çalışıp çabalamadan” kinâyedir.

36- (أَطْلُبُوا الْفَضْلَ عِنْدَ الرَّحْمَاءِ مِنْ أُمَّتِي تَعِيشُوا فِي أَكْنَافِهِمْ.)

“Fazileti/mükemmelliği, ümmetimin merhametlilerinden talep ederseniz, onların yakınında/civarında/gözetiminde yaşarsınız.”²¹

¹⁴ Buhârî, II, 424; et-Tirmizî, *es-Sünen*, IV, 668; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I, 200, III, 112, III, 153.

¹⁵ er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 128; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 86-87.

¹⁶ et-Teftâzânî, Sa'duddîn *Muhtâsaru'l-Me'ânî*, Salâh Bilici Kitapevi'nin Ofseti, İstanbul, 1304, s. 212-215; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 77-79.

¹⁷ Selbî Tıbâk için bkz. el-Kazvîni, *et-Telhîs*, s. 86; et-Teftâzânî, *Muhtâsaru'l-Me'ânî*, s. 386; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 98.

¹⁸ el-Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, I, 404; Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410, II, 87; Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 203.

¹⁹ Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, (tah. Huseyn Selim Esed, Dâru'l-Me'mûni li't-Turâs, Dimeşk, 1984, VII, 347; ed-Deylemî, el-Hemezânî Ebû Şuc'a, *el-Firdevs bi Me'sûr'il-Hutâb*, (tah. Said b. Bisyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, I, 80.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 62.

²¹ et-Taberânî, *el-Mucemu'l-Evsat*, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415, V, 76; el-Hâkim en-Neyşâbüri, *el-Mustedrek ala's-Sahihayn*, (tah. Mustafa Abdulkadir Atâ) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, IV, 357; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, III, 180; el-Kudâî, *Musnedu's-*

Vecizede geçen (أَكْنَف) lafzı, (كَنْف)'in cemisi olup “yan, taraf”²², köşe, civar, gölge, barınak” gibi anlamlara gelir. (كَنْفُ الطَّائِرِ) denilince, “kuşun kanadı”, yine (كَنْفُ اللَّهِ) denilince, “Allah’ın rahmeti, koruması” kastedilir. (عَاشَ فِي كَنْفِهِ) cümlesi ise, “onun gözetimi/denetiminde yaşadı” anlamındadır.²³ Yine hadiste geçen (الْفَضْلُ) ve mürâdifî/eşanlamlısı olan (فَضِيلَةٌ) mastar olup, “tam, üstün, mükemmel, fazilet, iyilik, güzellik, noksan ve eksiğin zıddı” manasına gelip, cemisi (فَضُولٌ)’dur.²⁴

Vecizedeki (أَطْلُبُوا)emiri, şart ifade etmekte olup sanki başında (إِنَّ) gibi gizli bir şart edatı vardır. Cevabı ise (تَعِيشُوا) ile başlayan fiil cümlesidir.²⁵ Emir taleb ifade ettiği için, cevabındaki fiil, meczum olur. Dolayısıyla fiil-i muzâri, (ن)nun’un düşmesiyle meczum olmuştur. Ayrıca vecizenin el-Hâkim en-Neysâbüri (405/1014)’nin rivâyetinde Hz. Ali’ye hitaben “(يا علي) Ey Ali!” şeklinde başlaması da²⁶ yukarıdaki üslûbun benzerini ortaya koymaktadır.

Vecize, meâni ilmi açısından lafzen “(أَطْلُبُوا)/alınız” şeklinde “emr-i hazır sıygasıyla başladığı için, talebî inşâî cümle” yapısındadır. Ancak emr-i hazır kipinin şart cümlesi niteliğinde olduğu dikkate alınınca, ibtidâî haber cümlesi şeklinde olur. Vecizede edebî üslup olarak “istiâre-i mekniyye” de vardır. Zira müşebbeh olan fazilet, “talep edilecek istenecek maddi bir şeye” benzetilmiş. Ancak bu maddi olan şey hafzedilmiştir. Ona işaret eden lafız ise (أَطْلُبُوا)’dur.

Vecizeden garip kelimeler, cümle yapısı ve edebî üslûpların incelenmesinden sonra “Şayet sizler, Hz. Peygamber’in model insan olarak takdim ettiği iyi, merhametli, mükemmel ve ince kalpli insanlardan olmak isterseniz, onlara yakın, onlarla iç içe ve irtibatlı bir şekilde hayatınızı sürdürünüz” anlamı çıkar.

37-
لِيَأْخُذَ الْعَبْدُ مِنْ نَفْسِهِ لِنَفْسِهِ، وَمِنْ دُنْيَاهُ لِأَخْرَاجِهَا، وَمِنْ الشَّيْبَةِ قَبْلَ الْكِبَرِ،
وَمِنْ الْحَيَاةِ قَبْلَ الْمَمَاتِ، فَمَا بَعْدَ الدُّنْيَا مِنْ دَارٍ إِلَّا الْجَنَّةُ أَوْ النَّارُ.

“Kul, nefsi/kendisi için, kendinden; ahireti için, dünyasından; yaşlılığından önce gençliğinden; ölümünden önce hayatından; bir pay/zaman ayırsın. Zira dünyadan sonra cennet ve cehennemden başka barınak/kalacak yer yoktur.”²⁷

Şihâb, I, 406. (ed-Deylemî ve el-Kudâî vecizeyi (عند) yerine (ثم) ile rivâyet ederler.); el-Munâvî, *Feyzu'l-Kadir*, I, 543.

²² er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 234.

²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 308-309; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 765.

²⁴ er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 232; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 524-526; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 939.

²⁵ el-Munâvî, *Feyzu'l-Kadir*, I, 543.

²⁶ el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Mustedrek ala's-Sahîhayn*, IV, 357. “Ey Ali!” şeklinde başlayan hadislerin değerlendirmesi için bkz. Açıknel, Yusuf, *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*, Ankara, 2009, s. 178.

²⁷ Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, I, 425.

Vecize, meâni ilmi açısından (لِيَأْخُذْ)/alsın şeklinde “emr-i gaib sıygasıyla başladığı için, talebî inşâî cümle”²⁸ yapısındadır. Yine bedî’ ilmi üsluplarından (الْحَيَاةُ)-(الْمَمَاتُ) hayat-ölüm, (الشَّبَابُ)-(الْكِبَرُ) gençlik-yaşlılık, (الدُّنْيَا)-(الْآخِرَةُ) dünya-ahiret, (الْبَعْدُ)-(الْقَبْلُ) sonra-önce, (النَّارُ)-(الْجَنَّةُ) cennet-cehennem kelimeleri arasında zıt anlamlı lafızları zikretme üslubu olan “tıbak” sanatı vardır. Aynı zamanda vecizenin son cümlesinde (مَا) ve (إِلَّا) ile ortaya çıkan “hasr” üslubu vardır. Ayrıca vecizede “icâz-ı hazf” de vardır. Çünkü “(لِيَأْخُذْ)/alsın, ayırsın” emr-i gaibinin, ikinci mefulü olan “(الْحِزْبُ)/pay, hisse veya (الزَّمَانُ)/zaman” lafzı mahzuftur. Ayrıca (النَّارُ) (الدُّنْيَا، الْآخِرَةُ، الْجَنَّةُ، النَّارُ) lafızlarında manaca birbirine uygun kelimeleri bir arada zikretmek olan “murâa’tu’n-nazîr/tenâsub” üslubu da söz konusudur. Zira bunlar dinî terimlerdir.

38-
اِتَّقُوا دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّهَا تُحْمَلُ عَلَى الْعَمَامِ، يَقُولَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَعِزَّتِي
وَجَلَالِي لِأَنْصُرَنَّكَ وَلَوْ بَعْدَ حِينٍ.

“Mazlumun duasından/âhından sakınınız. Çünkü o dua, bulutların üzerine yüklenir (Allah’ın huzuruna ulaşır.) Aziz ve celil olan Allah: “İzzetime ve celalime yemin olsun ki, bir süre sonra da olsa, sana mutlaka yardım edeceğim” der”²⁹.

Mazlumun bedduası ile ilgili diğer hadisler de dikkate alınınca bunların çok meşhur olan şu atasözlerimizi etkilemiş olabileceği söylenebilir: “Alma mazlumun ahını, çıkar âheste âheste”, “Zalimin ettiği yanına kalmaz”, “Alma mazlumun ahını, yuvadan indirir şahini”, “Mazlumun ahı yeri göğü titretir.”³⁰

Vecize edebî üslup açısından emir lafzı olan “(اتَّقُوا)/sakınınız” ile başladığı için inşâî cümle yapısındadır. (اتَّقُوا دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ) ifadesinde mecâz-ı mursel üslubu vardır. Zira mazlumun duasının sebep olacağı sonuç/müsebbep kastedilerek, mazlumun duası sonucu ortaya çıkacak, durumdan sakınılması istenmiştir. Yani mazlumun duası, gelecek zararın veya azabın sebebidir. Ayrıca bu ifade, zalimi her türlü zulümden sakındırmayı ifade eden en fasih, en güzel ve veciz bir sözdür. Çünkü mazlumun duasından sakınacağı için zalim zulmetmez. Dolayısıyla (اتَّقُوا دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ) cümlesi, “(لا تظلم)/zulmetme” ifadesinden daha edebidir. İşte bedî’ sanatlarından bu üsluba yani (لا تظلم)/zulmetme yerine, vecizedeki ifadenin kullanılmasına ta’lik üslubu adı verilir.³¹

²⁸ et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'âni*, s. 212-215; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 77-79

²⁹ et-Tayâlisî, Suleyman b. Dâvûd, *Musnedu't-Tayâlisî*, Daru'l-Marifeti, Beyrut, trs. I, 337; İbn Hibbân *Sahihu İbn Hibbân*, III, 158; XVI, 396; et-Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983, IV, 84; Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, I, 427.

³⁰ Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1994, s. 99-100.

³¹ el-Munâvî, *Feyzu'l-Kadir*, I, 141. Ta'lik veya diğer adıyla idmâc, sözün manasının başka bir mana ihtiva etmesidir. Bkz. Mecdî Vehbe ve Kâmil Muhendis, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Arabîyye fi'l-Luğati ve'l-Edeb*, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1984, s. 23, 112.

Yine vecizede müşebbeh olan (دَعْوَةٌ) dua; taşınan, yüklenilen bir şeye benzetilmiştir. Müşebbeh bih olan taşınan, yüklenilen şey de hazfedilmiştir. Bunun karinesi/ipucu ise, (ثُمَّلٌ) lafzıdır. Dolayısıyla müşebbeh bih'in hazfedildiği istiâre çeşitlerinden istiâre-i mekniyye meydana gelmiştir. Hadisteki “(ثُمَّلٌ عَلَى الْغَمَامِ)” bulutlara yüklenir” cümlesi, “Allah'ın huzuruna varmadan” kinayedir.

Ayrıca (وَعَزَّتِي وَجَلَالِي لِأَنْصُرَنَّكَ) cümlesi hem yemin (و), hem de yeminin cevabı başındaki tekid (ل) ile pekiştirildiği için inkârî haber cümlesidir. Çünkü muhatap haber cümlesinde bildirileni, inkâr ediyor ya da bunun dışında bir kanaat taşıyorsa, bu durumda haber cümlesi onun durumuna göre bir veya daha fazla tekid edatıyla pekiştirilir. İşte bu tür haber cümlelerine de “inkârî haber”³² adı verilir.

39- (لَا يُفْلِحُ قَوْمٌ تَمَلَّكُهُمْ امْرَأَةٌ).³³ Vecizeyi Ebû Dâvûd (275/888) *es-Sunen*'inde mevkuf hadis olarak yani sahâbeden Ubâde b. es-Sâmit'n sözünü olarak aktardığı ve İbn Adî el-Curcânî'nin *el-Kâmil fî Duafâi'r-Rical* isimli hadis ricâlinin zayıf olanlarının incelendiği eserde yer alması dolayısıyla Hz. Peygamber'e aidiyeti konusunda ihtilaf bulunduğu dikkate alınması uygun olur.

Vecizenin anlamı şöyledir: “Kendilerini bir kadının yönettiği toplum, iflâh olmaz/başarılı olmaz, üstün olmaz.”

Vecizede geçen (يُفْلِحُ) kelimesi, (فَلَحَ) fiilinin (إفعال) babındaki muzarisidir. Asıl fiil, “kurtuluş, hayır ve iyilikte devam etme, galibiyet, başarılı ve üstün gelmek”³⁴ anlamındadır.

Vecize, meânî ilmi açısından haber cümlesi niteliğindedir. Ayrıca hadiste herhangi bir hazf olmadığı içine “icâz-ı kısar” üslûbu da mevcuttur.

Yine hadiste, müşebbeh olan “yönetme/hükmetme” lafzı, müşebbeh bih olan “sahip olma/mülkü olma” lafzına benzetilmiştir. Ancak yönetmek/hükmetmek lafzı yani müşebbeh hazfedilmiştir. Böylece “istiâre-i tasrihiyye” üslûbu meydana gelmiştir. Ayrıca vecize, yönetimin zorluklarının üstesinden gelme konusunda kadının kâdir olamamasından/kudretsizliğinden kinayedir.

³² es-Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, (tah. Abdulhamid Hendâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 2000, s. 258-259; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, s. 39-40; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, s. 59.

³³ Ebû Dâvûd vecizeyi mevkuf hadis olarak yani sahâbeden Ubâde b. es-Sâmit'n sözünü olarak aktarır, *es-Sunen*, (tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru'l-Fikr, Byy, ts., VI, 43; V, 47; el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Mustedrek*, IV, 570; el-Bezzâr, *Musnedu'l-Bezzâr*, (tah. Mahfuzurrahman Zeynullah) Muessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1409, IX, 106; Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, II, 51. Bu hadis yukarıda verdiğimiz kaynakların hepsinde (ابو بكره) Ebû Bekre'den rivâyet edilmiş olması, ayrıca İbn Adî el-Curcânî'nin *el-Kâmil fî Duafâi'r-Rical* isimli hadis ricâlinin zayıf olanlarının incelendiği eserde yer alması ve aynı râviden iki ayrı yolla rivâyet edilmiş olması dikkate şayandır. Bkz. İbn Adî el-Curcânî'nin *el-Kâmil fî Duafâi'r-Rical*, (tah. Yahya Muhtar Gazâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, II,147; VI, 320.

³⁴ er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 234; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 547.

40-
لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَهُ، وَمَا
أَخْطَأَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَهُ.

“Kul, kendine isabet edecek şeyin başına geleceğini/onu atlamayacağını ve başına gelmeyecek/atlayacak olan şeyin de ona isabet etmeyeceğini bilinceye kadar, imanın hakikatine ulaşamaz.”³⁵ Vecize, “kul, başına geleceğin onu teğet geçmeyeceğini; onu teğet geçenin de başına gelmeyeceğini bilinceye kadar imanın hakikatine ulaşamaz” şeklinde de tercüme edilebilir.

Hadiste geçen “İmanın hakikatine ulaşamaz” cümlesi, “katıksız, saf, halis imana ulaşamaz” manasındadır.³⁶

Vecize, edebî üslûp olarak ibtidâi haber cümlesi yapısındadır. Yine (مَا أَصَابَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَهُ)/isabet edecek şeyin başına geleceğini/onu atlamayacağı cümlesi ile (مَا أَخْطَأَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَهُ)/başına gelmeyecek yani onu atlayacak olan şeyin de ona isabet etmeyeceği cümlesi arasında tıbak sanatı vardır. Ayrıca istiâre-i mekniyye üslûbu da söz konusudur. Zira “hakikat” soyut bir kavramdır. Ona ulaşılmaz. Dolayısıyla hakikat, bir “mekâna” benzetilmiştir. Benzetilen yani müşebbeh bih olan “mekân” da hazfedilmiştir. Buna işaret eden karine ise “(يَبْلُغُ)/ulaşır” lafzıdır. Böylece müşebbeh bih’in hazfedildiği istiâre çeşidi olan mekniyye, üslûbu söz konusu olmuştur.

41- (لَا يَتَسَبَّعُ عَالِمٌ مِنْ عِلْمٍ حَتَّى يَكُونَ مُنْتَهَاهُ الْجَنَّةَ.) “Âlim, varacağı yer cennet oluncaya kadar, ilme doymaz.”³⁷

Vecize, öncelikle edebî bakımından ibtidâi haber cümlesi yapısındadır. Ayrıca “âlim ilime doymaz” cümlesinde ilim, yemeğe benzetilmiştir. Müşebbeh olan “ilim” zikredilmiş, müşebbeh bih olan “(الطعام)/yemek” ise hazfedilmiştir. Karinesi ise (لَا يَتَسَبَّعُ) doymuyor lafzıdır. Bu yüzden müşebbeh bihin hazfedildiği istiâre türü olan “istiareyi mekniyye” söz konusudur. O zaman vecizenin bu kısmının anlamı, “âlim, yiyecek gibi olan ilme doymaz” şeklinde olur. Ayrıca vecizede (عَالِمٌ) ve (عِلْمٍ) kelimeleri iştikak/türeme yönünden aynı kökte birleştikleri, için bedî’ ilmi üslûplarından “iştikak cinası”³⁸ vardır.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 441; Kudâi, *Musnedu’s-Şihâb*, II, 64; el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Mektebetu Dâri’l-Bâz, Mekke, 1994, X, 204; el-Heysemî, , Ali bi Ebî Bekr, *Mecmau’z-Zevâid*, Dâru’r-Reyyâni li’t-Turâs, Kahire, 1407, I, 58. Ebû Dâvûd (275/888) vecizeyi, mevkuf hadis olarak yani Ubâde b.es-Sâmit’in sözü olarak aktarır. Bkz. Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, IV, 225.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X, 52.

³⁷ Kudâi, *Musnedu’s-Şihâb*, II, 68; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, V, 149; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I, 116.

³⁸ el-Kazvîni, *el-İzâh*, II, 542.

42- (لا يُعْجِبُكُمْ إِسْلَامُ رَجُلٍ حَتَّى تَعْلَمُوا كُنْهَ عَقْلِهِ.) “Bir kimsenin aklının hakikatini/iç yüzünü, özünü bilinceye kadar, Müslümanlığı sizi hayran bırakmasın.”³⁹

Vecizenin birkaç lafız farkıyla şöyle bir rivâyeti de bulunmaktadır. (لا يُعْجِبُكُمْ إِسْلَامُ رَجُلٍ حَتَّى تَعْرِفُوا مَا عَقَدَهُ عَقْلُهُ. “Bir kimsenin aklının ortaya koyduğu şeyi/rolünü bilinceye kadar Müslümanlığı sizi hayran bırakmasın.”

(كُنْهَ) kelimesi, bir şeyin nihayeti, hakikati, cevheri, özü, değeri, miktarı, gayesi, hedefi, zamanı gibi anlamlara gelir.⁴¹

Vecize, lafzen haberî cümle yapısında olup, mana bakımından nehiy ifade ettiğinden, inşâ talebi cümlesi niteliğindedir. Nehiy burada irşâd ifade eder. O zaman mana “ hayran bırakmasın, şaşırmayın” şeklinde olur. Ayrıca vecize, “bir şeyin dışına, zahirine ve görünüşüne değil, iç yüzüne, hakikatine dikkat etme”den kinayedir.

43- (إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَنْعَمَ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً أَحَبَّ أَنْ تُرَى عَلَيْهِ.) “Allah bir kula nimet verdiği zaman, onun kuluğun üzerinde görülmesini sever/ister.”⁴²

Hadis, (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ إِذَا أَنْعَمَ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَيْهِ.) , şeklinde⁴³ farklı lafızlarla da rivâyet edilmiştir.

Hadis, tekit edatı olarak sadece (نِ)nin bulunmasından dolayı talebî haber cümlesi yapısındadır. Ayrıca vecizede (أَنْعَمَ) ve (نِعْمَةً) kelimeleri iştikak/türeme yönünden aynı kökte birleştikleri, için bedi’ ilmi üslûplarından “iştikak cinası” vardır.

44- (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرَّفْقَ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ.) “Hiç şüphesiz ki Allah Teâlâ, her işte yumuşaklığı sever.”⁴⁴

Hadis edebî üslûp olarak inkârî haber cümlesi yapısındadır. Zira cümlede iki tane tekit vardır. Bunlardan birincisi (إِنَّ), ikincisi de manevi tekid için kullanılan (كُلِّ) lafzıdır.

45- (إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَصْدَأُ كَمَا يَصْدَأُ الْحَدِيدُ، قِيلَ: فَمَا جَلَاؤُهَا؟ قَالَ: يَذْكُرُ اللَّهُ وَتِلَاوَةُ الْقُرْآنِ.)

“Bu kalpler demirin paslandığı gibi paslanır. Onun cilası nedir? Diye sorulunca, “Allah Teâlâ’yı zikretmek ve Kur’an’ı tilavet etmek, buyurdu.”⁴⁵

³⁹ Kudâî, *Musnedu’s-Şihâb*, II, 88.

⁴⁰ el-Beyhakî, *Şu’abu’l-İmân*, IV, 156.

⁴¹ er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, s. 234; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII, 536-537.

⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 473; II, 403; et-Taberânî, *el-Mucemu’l-Kebîr*, XVIII, 181; Kudâî, *Musnedu’s-Şihâb*, II, 161;

⁴³ el-Beyhakî, *Şu’abu’l-İmân*, V, 161.

⁴⁴ Buhârî, V, 2242; V, 2308; Müslim, IV, 1706;

⁴⁵ el-Meydânî, *Mecmau’l-Emsâl*, II, 536.

Vecize, Meydâni'nin dışında bazı değişik ifadelerle de rivâyet edilmiştir. el-Kudâi (454/1062)'nin bir rivâyeti *Allah'ı zikir* yerine, (ذِكْرُ الْمَوْتِ)/Ölümü hatırlamak,⁴⁶ diğer rivâyeti ise sadece (تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ) *Kur'an okuma*⁴⁷ şeklindedir. İbn Adî (365/976) ve Ebû Nuaym'ın (430/1039) rivâyeti, Kudâi'nin ikinci rivâyetiyle aynı olup, sadece (تِلَاوَةُ) yerine, (قِرَاءَةٌ) lafzı vardır.⁴⁸ Heysemî (807/1404) ise, sadece (الِاسْتِغْفَارِ)/istiğfarla rivâyet etmiş ayrıca seneddeki Velid b. Şelemenin (كُذِّبَ) *çok yalancı* olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

Rivâyet, (اِنَّ) tekit harfi ile başladığı için, talebî haber cümlesidir. Kalpler pas tutan, kirlenen demire benzetilmiştir. Teşbih edatı (كَمَا) zikredildiği için “Mürsel”, benzetme yönü zikredildiği için “mufassal teşbih” meydana gelmiştir. Zira nasıl paslanan demir cilalanmakla pastan arındırılır ise, kalpler de günahlar sebebiyle manen kirlenir, pas tutar. Ancak Allah'ı zikretmek ve Kur'an tılaveti ile manevî kirlilerden, paslardan arındırılır. Ayrıca (يَصْنَعُ)/pas tutar, (الْحَدِيدِ)/demir ve (جَلَاءِ)/cila lafızları arasında, manaca birbirine uygun kelimeleri bir arada zikretmek olan “murâa'tu'n-nazîr/tenâsub” üslûbu vardır. Zira söz konusu kelimeler demir madeni ve özelliği ile ilgili lafızlardır.

46- (لَيْسَ مَنَّا مَنْ وَسَّعَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَتَرَ عَلَى عِيَالِهِ.) “Allah'ın kendisine rızkı genişlettiği halde (sonra da) aile efradının rızkını kısan/daraltan kimse bizden değildir.”⁵⁰

(قَتَرَ) lafzı, (تَفَعَّلَ) babında mazi fiil olup “hayatta kalacak kadar verdi, cimrilik etti, rızkı daralttı, azalttı, kıstı” gibi anlamlara gelir. Bu bağlamda (قَتَرَ) (عَلَى عِيَالِهِ) ifadesi, “aile ve efradına infakı, geçim giderlerini, harcamalarını sınırladı, kısıtladı” demektir.⁵¹

Vecizenin başında geçen (لَيْسَ مَنَّا) “Bizden değildir veya iman etmiş olmaz...” gibi bir takım yaptırım bildiren ifadeler din dilinin ve üslûbunun önemli bir yönünü yansıması bakımından ayrı bir değeri haizdir. Bu ifadelerde tahzîr/sakındırma mevcut olup, hakiki manada kullanılmamıştır.⁵² Çünkü Hz. Peygamber hayatta iken bu kalıbı kullanarak sakındırdığı “büyük günah işleyen hiç kimseyi tekfir etmemiş ve mürted hükmünü bunlara uygulamamıştır.”⁵³

Vecize, meânî ilmi açısından haber cümlesinin kısımlarından olan ibtidâî haber cümlesi niteliğindedir. (قَتَرَ)/genişletti-(وَسَّعَ) daralttı kelimeleri arasında “tezat/tibâk” üslûbu vardır. Yine iki fasılının son harflerinin aynı olması

⁴⁶ Kudâi, *Musnedu's-Şihâb*, II, 198.

⁴⁷ Kudâi, *Musnedu's-Şihâb*, II, 199.

⁴⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, VIII, 197.

⁴⁹ el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 207.

⁵⁰ el-Kudâi, *Musnedu's-Şihâb*; II, 205; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, III, 416.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V,73; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 414.

⁵² Kazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, s. 145.

⁵³ Sancaklı, Saffet, “Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem” *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu*, TDV. Yayınları, Ankara, 2003, s. 331.

nedeniyle (عَلَيْهِ) ve (عِيَالِهِ) kelimeleri arasında “secî” sanatı vardır. Ayrıca vecize, “ailesine karşı cimri davrananı yermeyen” kinâyedir.

لَيْسَ لَكَ مِنْ مَالِكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَأَقْنَيْتَ، أَوْ لَيْسَتْ فَأَبْلَيْتَ، أَوْ تَصَدَّقْتَ (47- (فَأَبْقَيْتَ).

“Sadece ve sadece yiyip tükettiğin veya giyip eskittiğin yahut sadaka olarak verip de ebedileştirdiğin mal, senindir.”⁵⁴

(الْخَلْقُ كُلُّهُمْ عَيْلُ اللَّهِ، فَأَحْبَبُهُمْ إِلَيْهِ فَأَنْفَعَهُمْ لِعِيَالِهِ.) (48- *Bütün mahlûkat/insanlar Allah'ın kuludur ve onların Allah'a en sevimlileri çoluk çocuğuna en faydalı olanlarıdır.*”⁵⁵

(عَيْلُ) lafzı, (عَائِلٌ) veya (عَيْلٌ) kelimesinin cemisi olup, kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimseler, ev halkı, çoluk-çocuk⁵⁶ anlamına gelir.

Vecize, manevi tekit için kullanılan (كُلُّ) lafzıyla tekit edildiği için talebî haber cümlesi özelliğine haizdir. (عَيْلُ اللَّهِ) terkipteki (عَيْلُ) lafzı, hakikat anlamına olmayıp mecâzidir.⁵⁷ Zira lûgat anlamına göre Allah'ın aile ve efradı olmadığı bilinen bir gerçektir. Buradaki (عَيْلُ) kelimesi, kullar anlamına olup karinesi aklidir. Çünkü Allah, tek yaratıcı olup, yarattıkları da onun mahlûkatı ve kullarıdır. Dolayısıyla (عَيْلُ) ile “aile efradı” değil, “Allah'ın kulları” kastedildiği için bu terkipte “mecâz-ı aklî” üslûbu söz konusudur. Ayrıca hadisteki (لِعِيَالِهِ) (اللَّهِ) (إِلَيْهِ) kelimeleri arasında, fasılaların son harflerinin aynı olması nedeniyle “secî” sanatı da vardır.

(كَفَى بِالسَّلَامَةِ دَاءً.) (49- *Sağlık ve selamette olmak yani dertsiz olmak, hastalık olarak yeter.*”⁵⁸

Vecize, zâid olan (ب) harf-i cerr'i, tekid⁵⁹ ifade ettiği için talebî haber cümlesi niteliğindedir. Ayrıca cümlede herhangi bir hazf olmadığından icâz-ı kısar üslûbu da mevcuttur. Yine vecizede benzetme yönü ve teşbih edatı olmayan teşbih-i belîğ de söz konusudur. Zira sağlık ve selamette olmak, derde/hastalığa benzetilmiştir. Diğer taraftan zıt anlamlı olan “(السَّلَامَةُ)/sağlıklı olmak”la “(دَاءٌ)/dert/sağlıksız olma” arasında tezat/tubâk üslûbu da vardır.

⁵⁴ Bu vecizenin kaynak, garip kelimeleri ve edebî özellikleri için bkz. Kazan, *İbn Dureyd'in el-Muctenâ Adlı Eserindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, s. 129-132.

⁵⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, II, 102; Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, II, 255; el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, VI, 43; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, II, 201.

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI,485; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 934.

⁵⁷ el-Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, III, 505.

⁵⁸ el-Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, II, 302, ed-Deylemî, *el-Firdevs*, III, 290; el-Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, IV, 551.

⁵⁹ Bkz. Abbâs Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Meârif, Mısır, trs., I, 70-71; II, 450-451.

50- (رُبَّ مُبَلِّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ) “Nice tebliğ edilen kimseler vardır ki, dinleyen kimseden daha anlayışlıdır.”⁶⁰

Buhârî (256/869)'nin, *es-Sahih* adlı eserinde Hz. Peygamber'e ait hadisleri bir araya getirdiği malumdur. Metot olarak bunu yaparken aynı konudaki hadisleri bab adı altında toplamıştır. Bu bablara da konuyla ilgili başlıklar koymuştur. Bazen başlıklar önemine göre bir hadis de olabilmektedir. İşte Buhârî bu vecizeyi de önemine binâen bab/konu başlığı yapmıştır.⁶¹

Vecize, meânî ilmi açısından ibtidâi haber cümlesi niteliğindedir. Ayrıca (مُبَلِّغٍ)/tebliğ edilen, (سَامِعٍ)/dinleyen ve (أَوْعَى)/en anlayışlı lafızları arasında, manaca birbirine uygun kelimeleri bir arada zikretmek olan “murâa‘tu’n-nazîr/tenâsub” üslûbu vardır. Zira söz konusu kelimeler tebliğle ilgili lafızlardır.

51- (جَمَالَ الرَّجُلُ فَصَاحَةً لِسَانِهِ) “Kişinin güzelliği, dilinin fesâhatidir. Yani güzel ve etkili söz söylemesidir.”⁶² Ya da şöyle de tercüme edilebilir: “Kişinin güzelliği sözünün güzelliği ile ölçülür.” Bu vecize şu atasözlerimizle aynı manayı taşımaktadır: “Kişinin miktarı(kıymeti) kelamından bellidir”, “İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez, tatlı dilinden başka nesi var?”⁶³

(الفصاحة) Fesâhat, açık seçik olmak, sözün anlaşılır ve düzgün olması anlamına gelen bir mastardır. Fasih lafız, güzelliği anlaşılan lafızdır.⁶⁴ Fesâhat önceleri belâgat, beyân ve beraat kelimeleriyle eş anlamlı olarak “güzel ve etkili söz” manasında kullanılırken, daha sonra lafız güzelliğine, fesâhat denilmeye başlanmıştır.⁶⁵ Dolayısıyla vecizedeki fesâhat kelimesini “güzel ve etkili söz” olarak tercüme etmek uygun olacaktır.

Vecize, meânî ilmi açısından ibtidâi haber cümlesi niteliğindedir. Ayrıca (جَمَالَ)/güzellik, (فَصَاحَةً)/fesâhat ve (لِسَانٍ)lisan lafızları arasında, anlamca uygun kelimeleri bir arada zikretmek üslûbu olan “murâa‘tu’n-nazîr/tenâsub” vardır. Zira söz konusu üç kelime konuşma ile ilgili lafızlardır.

⁶⁰ Buhârî, I, 37; İbn Mâce *es-Sünen*, I, 85 (İbn Mâce'nin rivâyetinde (مُبَلِّغٍ) lafzından sonra zâid olarak (يُبَلِّغُهُ) lafzı vardır.); Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 72 (Müsned'de vecizedeki (أَوْعَى) yerine, (أَسْعَدَ) lafzı vardır.); el-Kudâi, *Musnedu's-Şihâb*; II, 306.

⁶¹ Buhârî, I, 37.

⁶² el-Kudâi, *Musnedu's-Şihâb*, I, 164; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, II, 110; Ebu'l-Ferac, *Safvetu's-Safve*, I, 213; Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 399.

⁶³ Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, s. 57. Bu hadisin kiritiğini yapan Selman Başaran vecize hakkında şöyle der: Bu hadisin zayıf hatta uydurma olduğunu ifade edenler vardır. Bkz. Age. s. 71.

⁶⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir*, I, 80; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 6.

⁶⁵ Çuhadar, Mustafa, “Fesâhat” *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 423.

52-(.) (الصَّوْمُ فِي الشِّتَاءِ الْغَنِيمَةُ الْبَرْدَةُ) “Kışın tutulan oruç, soğuk/zahmetsiz ganimettir.”⁶⁶

Hadisin “Zira gündüzü kısa, gecesi uzundur” şeklinde ilaveli rivâyetleri de vardır.⁶⁷ et-Tirmizi (279/892), hadisi (الْغَنِيمَةُ الْبَرْدَةُ الصَّوْمُ فِي الشِّتَاءِ).⁶⁸ “Soğuk ganimet, kışın tutulan oruçtur.” şeklinde rivâyet eder. eş-Şeybânî (287/900) ve el-Beyhakî’nin (458/1066) rivâyetleri de et-Tirmizî’nin rivâyeti ile aynıdır. Fakat onlar, vecizenin Ebû Hureyre’nin sözü olduğunu belirtirler. Bu rivâyete göre Ebû Hureyre yanında bulunanlara, “size soğuk ganimeti haber vereyim mi? Diye sorunca, onlar da “bu nedir? Derler. Ebû Hureyre de, soğuk ganimet, kışın tutulan oruçtur” der.⁶⁹

Öncelikle vecize, ibtidâî haber cümlesi niteliğindedir. Vecizede “icâz-ı hazf” de vardır. Çünkü cümlede (الصَّوْمُ) mübteda, (الْغَنِيمَةُ) ise haberdur. Görüldüğü üzere haber, marife olarak gelmiş ve fasl zamiri olan (هو) düşmüştür. Ayrıca teşbih de vardır. Zira kışın tutulan oruç, soğuk ganimete benzetilmiştir. Teşbih edatı ve benzetme yönü olan “zahmetsizlik”, hafzedildiği için “beliğ teşbih” üslûbu söz konusu olmuştur. (الْغَنِيمَةُ الْبَرْدَةُ)/Soğuk ganimet, savaşmaksızın, zahmetsiz elde etmeden kinayedir. Çünkü “savaşmadan elde edilen ganimete soğuk ganimet”⁷⁰ denir. (الْبَارِدَةُ)/Soğuk ve (الشِّتَاءُ)/kış kelimeleri arasında murâa‘tu’n-nazîr/tenâsub üslûbu vardır.

53-(.) (الْخَيْرُ مَعْفُودٌ بِنَوَاصِي الْخَيْلِ) “Hayır, atların perçemlerine bağlanmıştır”⁷¹

54-(.) (التَّاجِرُ الْجَبَانُ مَحْرُومٌ) “Korkak tâcir, kazançtan mahrumdur/kazanç elde edemez.”⁷²

Vecizenin devamı da söz konusu olup, el-Meydânî hariç vecizeyi rivâyet eden tüm kaynaklarda şöyledir: (التَّاجِرُ الْجَسُورُ مَرْزُوقٌ) “Cesur tâcir ise kazançlıdır.”

⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, II, 344; et-Taberânî, *el-Mucemu’s-Sağîr*, el-Mektebetu’l-İslâmiyye, Beyrut, 1985, II, 26; el-Kudâî, *Musnedu’s-Şihâb*, I, 163; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, II, 410

⁶⁷ el-Beyhakî, *Şu’abu’l-İmân*, III, 416; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, III, 118.

⁶⁸ et-Tirmizî, *es-Sunen*, III, 162 (Tirmizî hadisi mürsel olarak değerlendirir. Zira hadisi rivâyet eden Amir b. Mesud Hz. Peygambere ulaşmamış yani onun zamanında yaşamamış olup tabiiindedir.)

⁶⁹ eş-Şeybânî, Ahmed b. Amr Ebû Bekr, *Kitâbu’z-Zuhd*, Dâru’r-Reyyan li’t-Turâs, Kahire, 1408, s. 177; el-Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, IV, 297.

⁷⁰ el-Munâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, IV, 243; el-Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahîm b. Abdurrahîm, *Tuhfetu’l-Ahvezi*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, trs, III, 427.

⁷¹ Bu vecizenin kaynak, garip kelimeleri ve edebî özellikleri için bkz. Kazan, *İbn Dureyd’in el-Muctenâ Adlı Eserindeki Hz. Peygamber’in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, s. 98-101.

⁷² el-Kudâî, *Musnedu’s-Şihâb*, I, 150; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, II, 79; el-Munâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, II, 279; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I, 349.

Hadise uygun olan atasözlerimiz şöyledir: “Korkak bezirgân ne kâr eder, ne zarar” “Korkak bezirgân ne kâr eder, ne ziyan.”⁷³

Vecize ibtidâî haber cümlesi yapısındadır. Ayrıca vecizedeki (الجبان)/korkaklık, atılgan olmamadan kinayedir.

55- (السَّلَامُ تَحِيَّةٌ لِمِلَّتِنَا وَأَمَانٌ لِدِمَّتِنَا) “Selam, bizim milletimizden olanlara bir esenlik, zimmetimizde olanlara bir güvence/teminattır.”⁷⁴

Vecize ibtidâî haber cümlesi yapısındadır. Ayrıca (دِمَّتِنَا) (مِلَّتِنَا) kelimeleri arasında nakıs cinâs vardır. Yine (مِلَّةٌ)/millet, (أَمَانٌ)/eman ve (زِمَّةٌ)/zimmet kelimeleri arasında “murâa‘tu’n-nażîr/tenâsub” üslûbu vardır. Fasılaların son harflerinin aynı olması nedeniyle (لِدِمَّتِنَا) (لِمِلَّتِنَا) kelimeleri arasında, “seci” de söz konusudur.

56- (العَالِمُ وَالْمُنْعَلَمُ شَرِكَا ن فِي الْخَيْرِ) “Öğreten ve öğrenen hayırda ortaklardır”⁷⁵

Aynı rivâyeti İbn Mâce (273/887) ve et-Taberânî (360/970), (الْخَيْرِ) yerine, (الْأَجْرِ) yani “sevap” lafzıyla rivâyet ederler.⁷⁶

Vecize ibtidâî haber cümlesi yapısındadır. Ayrıca (العَالِمُ) ve (الْمُنْعَلَمُ) lafızları arasında, aynı kökten türedikleri için “iştikâk cinası” vardır. Yine vecize, ilme teşvikten kinâyedir.

57- (مَنْ صَمَتَ نَجَا) “Kim susarsa, kurtulur.”⁷⁷

Hadisin, Türk Atasözlerindeki yakın karşılığı şunlar olabilir “Söz gümüşse sukût altındır.” “Söz adamın mihengidir”

Öncelikle vecize, şart cümlesi olup ibtidâî haber cümlesi niteliğindedir. Ayrıca susan kişi, bela veya kazadan kurtulana benzetilmiştir. Müşebbeh bih olan bela ve kazadan kurtulan kişi hafzedildiği için istiâre türlerinden “istiâre-i mekniyye” üslûbu söz konusudur. Bunun karinesi ise “(نَجَا)/kurtuldu” fiilidir.

58- (مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ) “Kim Allah için tevâzu gösterirse, Allah onu yüceltir”⁷⁸ vecize “Kim Allah için mütevazi, alçak gönüllü olursa, Allah onu yüceltir” şeklinde de tercüme edilebilir.

⁷³ Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, s. 57.

⁷⁴ el-Kudâî, *Musnedu’s-Şihâb*, I, 179; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, II, 340; el-Munâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, IV, 150.

⁷⁵ el-Meydâni, *Mecmau’l-Emsâl*, II, 537.

⁷⁶ İbn Mâce, *es-Sunen*, I, 83; et-Taberânî, *el-Mucemu’l-Kebîr*, VIII, 220.

⁷⁷ et-Tirmizî, *es-Sunen*, IV, 660; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 159; II, 177; ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân, *es-Sunen*, Dâru’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrut, 1407, II, 387; el-Kudâî, *Musnedu’s-Şihâb*, I, 219.

⁷⁸ et-Taberânî, *el-Mucemu’l-Evsat*, V, 140; el-Kudâî, *Musnedu’s-Şihâb*, I, 219; el-Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, VIII, 82; X, 325.

Ahmed b. Hanbel (241/855), hadisi (درجة) ilavesiyle şöyle rivâyet eder: “(من تواضع لله درجة رفع الله درجة) Kim Allah için bir derece tevâzu gösterirse, Allah onu bir derece yüceltir.”⁷⁹

Vecize, ibtidâî haber cümlesi niteliğindedir. Yine iki fasılanın son harflerinin aynı olması nedeniyle “iki Allah lafzı” arasında “secî” sanatı vardır. “(تواضع) tevâzu/bulunduğu yeri ve makamı gizleyip ondan daha aşağıda gözüktü, alçak oldu” fiili ile “(رَفَع) yüceltti, yükseltti” fiili arasında “tîbâk/tezat” üslûbu vardır.

3-Sonuç

Vecize ve atasözü terimleri Arapçada “icâz”, “mesel” “darb-ı mesel” lafızlarıyla ifade edilir. Az lafızla pek çok anlamları ihtiva eden bu sözler, insanlık tarihinin önemli kültür hazinelerinden birisidir. Önceleri sözlü olarak nakledilen vecize ve atasözleri daha sonraları toplanarak kitap haline getirilmiştir. Hz. Peygamber’in de özellikle cevâmiu’l-kelîm; yani az lafızlı çok anlamlı hadisleri/sözleri daha sonraları halk arasında meşhur olup vecize haline gelmiştir.

Meydânî’nin (518/1124) *Mecmau’l-Emsâl* adlı kitabı, Arap edebiyatında atasözü/mesal denilince ilk akla gelen, alanında benzerinin telif edilemediği ifade edilen en meşhur ve en geniş eserdir. Bu kitap, atasözlerini alfabetik olarak ve varsa ortaya çıkış hikâyesini anlatarak nakleder. İki cilt olarak telif edilen eserinin II. cildinin otuzuncu bölümü, Hz. Peygamber’in vecize türü 58 hadisine yer vererek başlar. Ancak vecizelerin hadis kaynaklarındaki yerlerine temas etmez. Hem müellif hem de muhakkik diğer bölümlerde yaptıkları açıklamaları bu bölümde yapmazlar. Dolayısıyla yapılan çalışmayla vecizelerin referansları, anlamları, garip ve farklı lafızları, edebî unsurları ilim dünyasının dikkatine sunulmuştur.

Az sözle geniş anlamları ihtiva eden vecize özelliği kazanmış hadislerin edebî unsurları bünyelerinde barındırmaları en önemli özelliklerindedir. Bu tür vecizeleri, edebî yönlerini kavramadan anlamak bazen zor, bazen de mümkün olmamaktadır. Bu noktadan hareketle vecizelerin anlaşılması için edebî özelliklerini bilmenin ayrı bir önemi olduğu aşîkârdır.

Vecizeler ve darb-ı meseller halk arasında yaygın sözler olduğundan bazı kelimeler, eş anlamlarıyla da kullanıldığı için, hadis kaynaklarında yer yer farklılıklar arz edebilmektedir. Bu farklılıklar da vecizeleri anlamada yardımcı olabilecek niteliktedir.

Hz. Peygamber’e atfedilen ve burada incelenen vecizeler, bazen tek, bazen de birkaç konuyu ihtiva edebilmektedir. Bu konular genel olarak ahlâkî,

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 76.

ticarî, hukukî, dinî emir ve yasaklar, öğüt verme, ilim, iyiliğe teşvik, kötülükten uzak durma, düşmana karşı hazırlıklı olma, aile hayatı, akraba ile ilişkiler zikir, sevgi ve sağlık şeklinde ifade edilebilir.

Hadislerin özellikle vecize haline gelmiş olanları kısa, öz ve akılda kalıcı olmaları, sözlü olarak aktarımları nedeniyle hemen hemen hayatın her alanında Müslümanlar üzerindeki rolü büyük olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in vecizeleri, kurdukları medeniyetlerin tezahürü olan cami, minare, medrese, şadırvan, dergâh, han, hamam, köprü, kemer, türbe gibi âbide eserlerin kitabelerine, dış ve iç kapı üzerlerine, iç duvarlarına hattın en güzel şekliyle nakşedilmiş, böylece taşıdıkları mesajlarıyla insanlara rehber olmaya devam etmiştir. Özellikle Türkler Müslüman olduktan sonra oluşan atasözleri üzerinde vecize haline gelen hadislerin de ayrı bir etkisi olmuştur.

Netice itibarıyla Hz. Peygamber'in vecizelerinin, atasözleri ve diğer vecizeler arasında ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira o dinin tebliğcisi, açıklayıcısı, uygulayıcısı olması hasebiyle, vecizelerinin Müslüman milletler ve toplumlar arasında oldukça etkili olduğunu, onların kurdukları medeniyetlerin ortaya koyduğu eserlerde bile görmek mümkündür. Bundan sonra da onun vecizelerinin etkisinin devam edeceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abbâs Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Meârif, Mısır, trs.
Abdulmecîd Mahmud, *Nazarâtun Fıkhiyye ve Terbeviyye fî Emsâli'l-Hadis*, Mektebetu's-Sadîk, et-Tâif, 1992.
el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1405.
Açikel, Yusuf, *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*, Ankara, 2009.
Ahmed b. Hanbel, *Musnedu Ahmed*, Muessesetu Kurtuba, Mısır, trs.
Aksoy, ÖmerAsım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK. Yayınları, Ankara, 1978.
el-Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *Kitâbu's-Sinâateyn el-Kitâbe ve's-Şiir*, (tah. Mufit Kamîha), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.
el-Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, Beyrut, trs.
Başaran, Selman, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1994.
el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Mektebetu Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994.
_____, *Şu'abu'l-İmân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.

- el-Bezzâr, Musnedu'l-Bezzâr, (tah. Mahfuzurrahman Zeynullah) Muessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1409.
- Bolelli, Nusreddin, *Belâğat*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000.
- Buhârî, *el-Câmiu 's-Sahih*, Dâru İbn Kesîr,(tah. Mustafa Dîb), Beyrut, 1987.
- _____, *el-Edebu 'l-Mufred*, (tah. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Kahire, 1379.
- el-Curcânî, Abdu'l-Kâhir, *Kitâbu Delâili'l-İ'câz*, (tah. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1992.
- Çetin, M. Nihad, *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat fak. Matbası, İstanbul, 1973.
- Çuhadar, Mustafa, "Fesâhat" *DİA*, Cilt: XII, İstanbul, 1995.
- Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, (tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru'l-Fikr, Byy.
- Ebu'l-Ferac, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Safvetu's-Safve*, (tah. Mahmud Fâhûrî, Muhammed Kavâs Kal'acî), Dâru'l-Mârife, Beyrut, 1979.
- Ebu Nuaym, , *Hilyetu'l-Evliya*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, (tah. Huseyn Selim Esed, Dâru'l-Me'mûni li't-Turâs, Dimeşk, 1984.
- Fadl Hasen Abbâs, *el-Belâga Funûnuhâ ve Efnânuhâ*, Dâru'l-Fukân, Amman, 2007.
- Fadl Hasen Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân*, Dârun-Nefâis, Amman, 2009.
- Fidan Ahmet ve Arkadaşları, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB.Yayınları, Ankara, 1996.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Mustedrek ala's-Sahîhayn, (tah. Mustafa Abdulkadir Atâ) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995
- el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedii'*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- el-Heysemî, Ali bi Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid*, Dâru'r-Reyyâni li't-Turâs, Kahire, 1407.
- Hıdır Musâ Muhammed Hammûd, *et-Tecvâlu fî Kutubi'l-Emsâl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- İbn Adî el-Curcânî'nin *el-Kâmil fî Duafâi'r-Rical*, (tah. Yahya Muhtar Gazâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*,(tah. Kemal Yusuf Hût) Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1409.
- İbn Hallikân Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Enbâi'z-Zamân*, Dâru Sadr, Beyrut, 1977.
- İbn Hibbân b. Ahmed, *Sahîhu İbn Hibbân*, (tah. Şuayb Arnaut), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk, *Sahîhu İbn Huzeyme*, (tah. Muhammed Mustafa el-Azamî), Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1970.

- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sunen*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs.
- İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- İbn Mubârek, *ez-Zuhd*, (Habiburrahman el-Azâmî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- İbnu'l-Esîr, Ziyâuddin Nasrullah, *el-Meselu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve 'ş-Şâir*, (tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.
- İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Kayrâvânî, *el-Umde fi Mehâsini 'ş-Şi'r ve Âdâbihî*, Dâru't-Talâi', Kahire, 2006.
- Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Kazan, Ramazan, *İbn Dureyd'in el-Muctenâ Adlı Eserindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011.
- _____, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2013.
- el-Kazvînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman, *et-Telhis fi Ulûmi'l-Belâga*, (tah. Abdulhamîd Hendâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- _____, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâga*, (tah. Muhammed Abdül Mün'im Hafâcî), Dâru'l-Kutubi'l-Lübnan, Beyrut, 1980.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis istulahları*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.
- el-Kudâî, Ebû Abdillâh, *Musnedu's-Şihâb*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- Mecdî Vehbe ve Kâmil Muhendis, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Arabîyye fi'l-Lugati ve'l-Edeb*, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1984.
- el-Meydânî, Ahmed b. İbrahim en-Nisâbûrî, *Mecmau'l-Emsâl*, (tah. Naim Hasen Zarzûr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, (tah. Muhammed Fadl İbrahim), Matbaatu İsa el-Babî, Kahire, 1978.
- el-Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahîm b. Abdurrahîm, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Munzirî, Abdulazîm b. Abdu'l-Kavi, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, (tah. İbrahim Şemsuddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417.
- Muslim, *Sahîhu Muslim*, (tah. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrût, trs.
- Özbalıkcı, Reşit, *Arap Gramerinde Kur'ân ve Hadiste İstîşhâd*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 1985.
- er-Râğîb el-Esbahânî, *el-Mufredât fi Garîbi'l-Kurân*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, Dâru'l-Fikr, Ammân, 2007.

Sancaklı, Saffet, “Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem” *İslâm’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu*, TDV. Yayınları, Ankara, 2003.

Saraç, M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi* Belâgat, Bilimevi, İstanbul, 2001.

es-Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu’l-Ulûm*, (tah. Abdulhamid Hendâvî), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut, 2000.

Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (ter. M. Yaşar Kandemir), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Kahire, 1306.

eş-Şerîf er-Razî, *el-Mecâzâtü’n-Nebeviyye*, (tah. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), Muessesetu’l-Halebî, Kahire, 1967.

eş-Şeybânî, Ahmed b. Amr Ebû Bekr, *Kitâbu’z-Zuhd*, Dâru’r-Reyyan li’t-Turâs, Kahire, 1408.

et-Taberânî, Ebû Kâsım, *el-Mucemu’l-Kebîr*, Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, Musul, 1983.

_____, *el-Mucemu’l-Evsat*, Dâru’l-Harameyn, Kahire, 1415.

_____, *el-Mucemu’s-Sağîr*, el-Mektebetu’l-İslâmiyye, Beyrut, 1985.

Tâhiru’l-Mevlevî, *Edebiyât Lüğati*, Enderun, İstanbul, 1973.

et-Tayâlisî, suleyman b. Dâvûd, *Musnedu’t-Tayâlisî*, Daru’l-Marifeti, Beyrut, trs.

et-Teftâzânî, Sa’duddin *Muhtasaru’l-Me’ânî*, Salâh Bilici Kitapevi’nin Ofseti, İstanbul, 1304.

et-Tirmizî, *es-Sunen*, Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabî, (tah. Ahmed Muhammed Şakir ve Arkadaşları) Beyrut, trs.

Uzun, Taceddin, *Arap Dilinde Meseller (Atasözleri)*, Konya, 1996.

_____, “Hz. Peygamber’in Belâgat ve Fesâhatı” *Makâlât*, 1999/2.

Yahya b. Hamza b. Ali el-Yemenî, *Kitâbu’d-Dirâz*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

Yardım, Ali, *Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi*, Damla yayınevi, İstanbul, 1999.

ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Umer, *Esâsu’l-Belâğa*, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kahire, 1953.

ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A’lâm*, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyin, Beyrut, 1995.